

Bijlagen

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1

Uitwerking deelvraag

Bijlage 1.	3.2.7 'Welke psychiatrische problematiek is er binnen de Asterisk*?'	3
------------	--	---

Hoofdstuk 2

Bijlage 2.	Plan voor Vrije tijd en Hobby Pluto	10
------------	-------------------------------------	----

Hoofdstuk 3

Aanvullende informatie

Bijlage 3.	Interviews	12
Bijlage 4.	Gesprekken met kinderen, jongeren en groepsbegeleiding	26

Hoofdstuk 4

Bijlage 5.	Vragenlijsten	39
------------	---------------	----

Hoofdstuk 1

Bijlage 1. Uitwerking deelvraag

3.2.7 'Welke psychiatrische problematiek is er binnen de Asterisk*?'

Hieronder volgt de verdere uitwerking van de in mindere mate voorkomende stoornissen binnen de Asterisk*:

- Identiteitsstoornissen

Er zijn verschillende stoornissen, die onder de identiteitstoornissen vallen, de volgende stoornissen met betrekking tot de identiteit kunnen als volgt beschreven worden:

Eetstoornissen:

Volgens VanderEyck (1999) is er bij eetstoornissen sprake van een uitgesproken ontevredenheid over het

lichaam, uiterlijk en gewicht van het kind/de jongere. Er is daarom sprake van een afwijkend eetpatroon.

Bij anorexia nervosa wordt de eetlust doelbewust onderdrukt. Het kind of de jongere wil niet eten om af te kunnen vallen en het gewicht doelbewust onder controle te houden. Een belangrijk kenmerk wat voorkomt bij anorexia nervosa is dat de kinderen/jongeren uitermate actief blijven, ondanks de vermagering.

Bij Bulimia nervosa is er sprake van vraatzucht. In een korte tijd ontstaan er herhaaldelijke eetbuien, waarbij de persoon niet in staat is om zichzelf te beheersen. Er is ook een overdreven bezorgdheid om aan te komen. Om dit te voorkomen, past het kind of de jongere allerlei methoden toe om deze gewichtstoename te voorkomen, zoals braken, overactief sporten of te minderen met eten.

Bij deze doelgroep dient men rekening te houden met het volgende (Verhulst, 2000):

- * De kans op een terugval is vrij groot, omdat de jongere vaak nog denkt vanuit de anorexia, anorectische cognities. Handhaving van een redelijk gewicht en voedingspatroon is hier van belang. De reden waarom dit van belang is, is omdat het vaak maanden tot jaren duurt voordat deze cognities verdwijnen.
- * Er is sprake van een negatief zelfbeeld en door middel van cognitieve gedragstherapie kan dit beeld veranderd worden. De jongere dient hierin gestimuleerd en gemotiveerd te worden.

Borderline persoonlijkheidsstoornis :

Een persoonlijkheidsstoornis bij jongeren heeft belangrijke kenmerken. Zo moet, voordat je een persoonlijkheidsstoornis als een borderline persoonlijkheidsstoornis minstens één jaar bestaan en beperkt deze zich niet tot een korte periode of tot een bepaald ontwikkelingsstadium. De borderline persoonlijkheidsstoornis wordt meestal tussen het zeventiende en vierentwintigste levensjaar gediagnosticeerd, en dit wordt tijdens de adolescentie regelmatig als diagnose gesteld.

Symptomen die toegekend kunnen worden aan de borderline persoonlijkheidsstoornis kan als volgt beschreven worden:

Door een laag zelfbeeld is er een chronische labiliteit met betrekking tot het denken, voelen en handelen. Hierdoor wordt het zelfbeeld dat deze personen over henzelf hebben labiel gemaakt, wat betreft hun stemming, hun zelfbeeld en de impulscontrole. Tevens zijn de relaties die zij aangaan sneller onstabiel.

Bij een borderline persoonlijkheidsstoornis kan er eerst sprake zijn van een grote tevredenheid die plots kan omslaan in onrust. Door deze wisselvalligheid zoeken zij allerlei prikkels op zoals ruzie, die zij wanneer zij deze aangaan niet aankunnen. Zij vragen op een verkeerde manier naar aandacht en zijn emotioneel zeer gevoelig (voor bijvoorbeeld stressvolle situaties) (Van Lieshout 2009).

Gedachtes en emoties worden intens en tot het uiterste beleefd door deze personen, waardoor ze vaak in het zwart-wit denken en handelen. Hierdoor kunnen hun emoties ook sterk per dag verschillen.

Voor personen met een borderline persoonlijkheidsstoornis zijn probleemoplossende gedragingen zoals automutilatie, claimende gehechtheid tot personen, misbruik van stemmingsbeïnvloedende middelen en woede-uitbarstingen ook kenmerkend.

Het is veelvoorkomend dat de borderline persoonlijkheidsstoornis in combinatie met andere stoornissen voorkomt. Zo kan deze gepaard gaan met eetstoornissen, ADHD, angststoornissen en stemmingsstoornissen.

Er zijn negen kenmerken die de DSM IV aangeeft om de diagnose Borderline te stellen. Wanneer een persoon vijf of meerdere van deze kenmerken heeft, wordt uitgegaan van een borderline persoonlijkheidsstoornis .

De volgende kenmerken worden aangegeven in van Lieshout (2009):

- 1) Proberen te voorkomen om in de steek gelaten te worden (feitelijk of in de verbeelding).
- 2) Een patroon van relaties die instabiel of intens zijn. Deze voortkomend uit minachting en uiterste idealisering.
- 3) Een voortdurend en opvallend labiel zelfbeeld en een sterk negatieve eigenwaarde. Er wordt op een gestoorde-, onevenwichtige of onverschillige manier over henzelf geoordeeld.
- 4) De zelfbeheersing kan moeilijk onder controle gehouden worden. Deze kan zich uiten op verschillende manieren zoals geldmisbruik, op het gebied van seks, eetstoornissen of middelen misbruik.
- 5) Automutilatie en gedragingen die dreigen of leiden tot zelfmoord(pogingen) komen terugkerend voor.
- 6) Er is een neiging tot emotioneel reageren, zoals boosheid, irritatie, angst of stress, die toegerekend kan worden aan een affectieve labiliteit.
- 7) Hij/zij voelt zich van binnen leeg.
- 8) Er is een gebrek om gevoelens onder controle te houden. Hierbij komen misplaatste en hevige emoties bij voor, die zich kunnen uiten in bijvoorbeeld vechtpartijen.
- 9) Er worden paranoïde en waanachtige ideeën gevormd, die samen kunnen hangen met stress. Hierbij kan er ook sprake zijn van dissociatieve symptomen.

Rekening dient gehouden te worden met het volgende:

- * Een persoonlijkheidsstoornis kan pas vastgesteld worden wanneer de gestelde criterium

meer dan een jaar bij de jongere voorkomt. Gebleken is dat kenmerken van een borderline persoonlijkheidsstoornis in de kindertijd niet standhouden tot de volwassen leeftijd.

- * Jongeren dienen gewezen te worden op hun eigen verantwoordelijkheid. Doordat de angst bestaat om een persoon of object te verliezen, kunnen jongeren met een borderline persoonlijkheidsstoornis hoge eisen gaan stellen om dit te voorkomen. Door in dergelijke situaties de jongere te wijzen op de eigen verantwoording, maar wel met de nodige begeleiding, kan deze door ervaringen een positiever zelfbeeld opdoen en zelfstandiger worden.
- * Tevens gericht op de eigen verantwoording kun je als begeleider, wanneer een jongere een probleem heeft, door middel van methodische gespreksvoering de jongere zelf tot een oplossing laten komen. Door bijvoorbeeld stiltes te laten vallen, herhalen en samen te vatten kan het zijn dat de jongere blijft praten over de situatie en zo zelf tot een conclusie en/of oplossing komt.

- Schizofrenie

Volgens Verhulst (2000) zijn binnen de kinder-/jeugdpsychiatrie de meest ernstige en dramatisch verlopende psychotische stoornissen. Bij de schizofrene adolescenten komen in het meeste geval de depressieve en maniforme symptomen voor. Bij de adolescenten met een bipolaire stoornis komen de acustische hallucinaties en cognitieve desorganisatie merendeel voor.

Volgens de DSMIV komen de negatieve symptomen bij schizofrenie het meeste voor. Dit zijn de symptomen; wanen, hallucinaties, katatoon of gedesorganiseerd gedrag en formele denkstoornissen. Er zijn nog vier groepen die samenhang hebben bij een psychose. Maar de diagnose schizofrenie kan gesteld worden als gekeken wordt naar de onderstaande criteria.

- 1) Er zijn ten minste twee van de vijf bovengenoemde negatieve symptomen aanwezig. Wanneer er één van de negatieve symptomen waargenomen wordt, waarbij bijvoorbeeld twee stemmen met elkaar communiceren kan de diagnose ook met één negatief symptoom gesteld worden. Hierbij is er dan sprake van 'bizarre' wanen.
- 2) De symptomen komen ten minste zes maanden bij de adolescent voor. Dit houdt in dat er gerekend wordt vanaf de eerste psychose die de adolescent heeft meegemaakt.
- 3) Er is sprake van ernstige aantasting van het sociaal en het beroepsmatig functioneren.
- 4) Tijdens de psychose mag er geen sprake zijn van drugsgebruik (waardoor de psychose kan ontstaan) of van één of andere medische aandoening.
- 5) De schizoactieve en bipolaire stoornis dienen uitgesloten en dienen niet gediagnosticeerd te zijn.

Schizofrenie komt rond het negentiende levensjaar voor. Hierbij is gebleken dat mannen deze stoornis zich drie jaar eerder uit dan bij vrouwen. Verder heeft maar een half procent van de adolescenten een psychose meegemaakt tussen hun dertiende en negentiende levensjaar.

Rekening dient gehouden te worden met het volgende:

- * Herhaling van informatie die mondeling wordt gegeven is van belang, dit kan schriftelijk ondersteund worden. Voornamelijk in stressvolle situaties dient hier rekening mee gehouden worden, omdat er dan een klein deel onthouden wordt.
- * Acceptatie van de diagnose door de ouders.

- * Rust en regelmaat is belangrijk en situaties die stress kunnen geven moeten zoveel mogelijk voorkomen worden. (Hierdoor wordt de kans op een psychose verkleind).
- * Het innemen van medicatie kan een terugval voorkomen.
- * Er moet op een besliste maar ruste manier grenzen gesteld worden, door de begeleiding en door de ouders, net zoals bij de opvoeding van andere kinderen.
- * De visie op werkelijkheid dient duidelijk gemaakt te worden aan het kind/de jongere, mocht er sprake zijn van wanen. Hierbij zal er erkend moeten worden dat een ieder de realiteit anders kan waarnemen en ervaren. (Verheij e.a. 2007)

- Depressie

Het gevoelsleven 'kleurt' ons denken en handelen. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen emotie en stemming. Zo kan een mens zich bijvoorbeeld vrolijk, verlegen, onzeker, rusteloos en boos voelen.

Er zijn verschillende varianten van het menselijke gevoelsleven, Vandereycken geeft de volgende aan:

- * Affectieverslapping: gevoelsarmoede
- * Affectieve gevoelloosheid: onverschilligheid, apathie
- * Affectlabiliteit: snel wisselende stemming
- * Anhedonie: niet in staat zijn om plezier te ervaren
- * Dysforie: sombere stemming, kan gepaard gaan met rusteloosheid of onderdrukte boosheid
- * Euforie: abnormale opgewekt zijn

Bij een depressie is somberheid één van de belangrijkste kenmerken, daarnaast zijn andere belangrijke kenmerken: er een gebrek aan interesse en levenslust hebben. Vaak kunnen depressieve patiënten geen gevoel meer opbrengen voor familie en vrienden. Tevens beleven zij bijna nergens meer plezier aan. Een negatief zelfbeeld en een minderwaardigheidsgevoel is het zelfbeeld, wat zij over zichzelf hebben. Positieve gebeurtenissen, die worden meegemaakt, worden aan anderen toegeschreven, de negatieve gebeurtenissen rekenen depressieve patiënten aan zichzelf toe. De meeste houden zich dikwijls bezig met de dood en zijn onverschillig wat betreft het leven.

Enkele symptomen van een depressie bij kinderen in de basisschoolleeftijd zijn; droevigheid, huilen, prikkelbaarheid, angsten, ongehoorzaamheid, leerremming, verwaarlozing, onzekerheid, een verminderde eigenwaarde en depressieve cognities.

Bij adolescenten zijn enkele symptomen; een bedrukte stemming, prikkelbaarheid, interesseverlies, schoolangst, misbruik van alcohol en drugs, seksueel promiscue gedrag, zich een buitenstaander voelen en het gevoel hebben niet geliefd te zijn waardoor onzekerheid optreedt (De Wit, 2000).

Rekening dient gehouden te worden met de volgende aspecten (de Wit 2000):

- * Er zal ten aanzien van elk kind een positieve competentie evaluatie moeten plaatsvinden, waarbij positieve feedback wordt gegeven.
Een kind of jongere die depressief is, heeft een negatief zelfbeeld en weinig motivatie om activiteiten te ondernemen. Vaak kijken zij op een negatieve manier naar een situatie. Van belang is om deze doelgroep te blijven motiveren, stimuleren en complimenteren.
- * Belangrijk is de vicieuze cirkel te doorbreken. Kinderen en jongeren die depressief zijn hebben vaak weinig zin om activiteiten te ondernemen en gaan er 'bij de pakken neerzitten'.

Hierdoor wordt het depressieve gevoel versterkt. Door een actieve activiteit aan te bieden, die realistisch is waarbij de kans op succes verzekerd is, kan deze cirkel doorbroken worden. Dit soort activiteiten kunnen ingezet worden tijdens de Sova-training of de module Vrije tijd & hobby.

- * De begeleiding zal de kinderen/jongeren moeten stimuleren om probleemoplossend te denken. Door te laten inzien dat een probleem bij het leven hoort en dat hier meerdere oplossingen voor te vinden zijn, kan het kind gaan inzien dat een situatie niet hopeloos is.

- Angststoornissen:

Angst kan omschreven worden, wanneer een situatie als bedreigend wordt gezien en er een onaangename gemoedstoestand optreedt. Angst heeft een beschermende functie, gezien het de persoon waarschuwt voor letsel, pijn of bijvoorbeeld het verlies van een dierbare. Er zijn verschillende soorten angststoornissen, namelijk:

Posttraumatische Stresstoornis (PTS):

Schokkende gebeurtenissen kunnen een diep ingrijpen op een persoon. Situaties zoals een ongeval, seksueel misbruik, een geweldsdelict of het verlies van een dierbare kunnen onder een schokkende gebeurtenis vallen. Deze gebeurtenissen kunnen gevoelens van angst en ontredde opwekken, die voor een korte of lange tijd het leven beheersen.

Een normaal rouwproces duurt ongeveer drie tot zes maanden, maar wanneer deze na drie maanden stagneert, is er wel intensieve therapie nodig (van Lieshout 2009).

Binnen de DSM IV worden verschillende criteria benoemd die horen bij de Posttraumatische stoornis. Hiervan zijn enkele:

- * Er heeft een traumatische gebeurtenis plaatsgevonden waarbij de persoon betrokken was als slachtoffer of getuige. Ook kan er sprake zijn geweest dat de betrokkene betrokken was bij meerdere situaties waarbij een dierbare dreigde te overlijden of is overleden. Tevens kan er sprake zijn van dreiging met betrekking tot ernstige verwondingen of fysieke integriteit tot henzelf of tot anderen.
- * Herbeleving van de traumatiserende gebeurtenis. Deze uiten zich in bijvoorbeeld dromen, verontrustende herinneringen die steeds wederkeren, het opnieuw herbeleven van de gebeurtenis waarbij er gehandeld wordt alsof de situatie weer opnieuw voorkomt en mentaal lijden wanneer er over de gebeurtenis gesproken of de persoon hiermee geconfronteerd wordt, hierbij komen ook fysieke reacties voor.
- * De prikkels die doen denken aan de desbetreffende gebeurtenis worden vermeden. Deze uiten zich door bijvoorbeeld het ontwijken van plaatsen en activiteiten, de persoon doet pogingen om de gedachten, gesprekken en gevoelens te ontwijken waardoor tevens gevoelens van vervreemding kunnen ontstaan en een mogelijk ingeperkt toekomst perspectief.
- * Er is sprake van een verhoogde waakzaamheid en prikkelbaarheid. Deze twee kenmerken kunnen zich uiten in bijvoorbeeld slaap- of concentratieproblemen, irritatie met mogelijkheid op woede uitbarstingen, een verhoogde alertheid en schrikreactie.

Paniekstoornis:

Er wordt uitzonderlijke en irrationele angst ervaren door het kind/de jongere. Kortademigheid, verstikkingsgevoelens, duizeligheid, misselijkheid, transpireren en een beklemmend gevoel op de

borst zijn enkele lichamelijke klachten die voort kunnen komen bij een paniekstoornis. Paniekaanvallen duren vaak maar enkele minuten en komen onregelmatig voor. De reden kan zijn dat sommigen bang zijn om dood te gaan of de controle over zichzelf te verliezen.

Agorafobie:

Bij een agorafobie is er sprake van een sterke angst voor bepaalde situaties en plaatsen. Vaak wordt er gedacht aan pleinvrees, maar deze beschrijving is te beperkt om dit begrip te omvatten. Bij de desbetreffende situaties is er angst om in nood te komen waarbij hulp niet binnen handbereik is en ontsnappen moeilijk lijkt. Mensen met deze angststoornis zijn bang dat ze aan hun lot worden overgelaten waarbij de situaties vermeden worden.

Fobieën:

Er wordt een onredelijke, hevige angst ervaren voor een bepaald voorwerp, object of situatie. Hierdoor wordt het normale functioneren van het kind/de jongere ernstig verstoord. Een fobie kan in verschillende soorten onderverdeeld worden, zo bestaat ook een sociale fobie waarbij mensen angstig worden voor situaties waarbij ze beoordeeld of belachelijk gemaakt kunnen worden.

Dwangstoornis:

Bij een dwangstoornis heeft het kind/de jongere last van dwanggedachten of dwanghandelingen. Dwanggedachten zijn storende ideeën en gedachtes die steeds terugkeren, onopzettelijk naar boven komen en hevige spanning en angst veroorzaakt. Bij dwanghandelingen worden dezelfde handelingen steeds herhaalt, hierdoor wordt geprobeerd de dwanggedachten onder controle te houden. Dwanggedachtes worden meestal als zinloos en ongemakkelijk ervaren, maar deze gedachtes kunnen vaak niet onderdrukt of verminderd worden. Wanneer de dwanghandelingen niet uitgevoerd worden ontstaat er een hevige angst dat er iets ergs gaat gebeuren, waardoor de handelingen toch uitgevoerd worden.

Mensen met een dwangstoornis hebben vaak ook last van depressieve klachten.

(Vandereycken, 2000)

Rekening dient gehouden te worden, bij de verschillende vormen van angststoornissen, met het volgende (Verhulst 2000):

- * Het kind/de jongere dient, bijvoorbeeld door middag van cognitieve gedragstherapie, inzicht te krijgen in hun angststoornis. Door te kijken waar de angst vandaan komt en te herleiden hoe deze ontstaan is, kan er gekeken worden naar eventuele oplossingen.
- * Van belang is dat het kind ondersteund en gestimuleerd wordt door ouders en begeleiding. Hierbij zouden ouders ook betrokken kunnen worden bij de individuele doelen van hun kinderen die behandeld worden tijdens bijvoorbeeld de Sova-training. Door hen op de hoogte te stellen over de aanpak kan dit in de thuissituatie ook geoefend worden. Omdat het kind/de jongere de situaties of objecten vermijdt, waarbij deze angst voorkomt. Vertrouwen met betrekking tot de begeleiding en/of ouders is hierin essentieel, als men zich richt op bijvoorbeeld paniekstoornissen of een fobie.
- * Ook belangrijk is dat situaties waarbij angst optreedt, een prettigere betekenis krijgen. Dit

kan bereikt worden door middel van gesprekken en door exposure vivo (met de nodige begeleiding).

Hoofdstuk 2

Bijlage 2. Plan voor Vrije tijd en Hobby voor Pluto

Naar aanleiding van 'tips met betrekking tot vrije tijd' van J. Cremers, Landelijk Netwerk Autisme.

Er zijn drie onderwerpen voor het kind om uit te kiezen. Elk onderwerp heeft een eigen kleur, om het verschil te benadrukken tussen de verschillende onderwerpen. De onderwerpen zijn:

1. Dingen, die ik alleen doe

Het kind kan een kaartje uitzoeken, wat hij of zij zelf wil gaan doen. De begeleiding bekijkt of het kind niet elke afspraak dezelfde activiteiten uitkiest, zodat hier variatie in zit.

2. Dingen, die ik samen met een ander doe

Twee kinderen (maximaal aantal) kiezen samen uit welke activiteit ze samen gaan ondernemen. Dit kan resulteren in een activiteit, die het ene kind niet leuk vindt. Toch is het belangrijk, dat een kind leert om dingen uit te voeren, die hij of zij niet altijd even leuk vindt. Dit is een belangrijk aspect, waar een kind moet mee leren om te gaan, omdat het later bij het aangaan van contacten in vergelijkbare situaties terecht kan komen.

3. Dingen, die ik wil leren voor later

Onder dit onderwerp vallen de activiteiten die het kind wel en niet uitvoert binnen situaties buiten de deeltijdbehandeling om, de activiteiten die het kind nog kan leren om te ontdekken. Als de vraag bestaat van ouders (en kind) om het kind te laten ontdekken wat er nog meer is, buiten de 'gewone' activiteiten, die het kind onderneemt, kan een kaartje van dit onderwerp worden getrokken. Hierop staat per kind activiteiten, die het kind kan leren te ontdekken, passende bij zijn/haar interesses.

Op elk kaartje staat een activiteit. Hierbij staat hoe lang de activiteit duurt, wat de benodigheden zijn, waar de activiteit plaats vindt en met hoeveel personen. Aan te raden is, om een kookwekker te gebruiken, als een kind moeite heeft om de tijd in de gaten te houden.

Start

- Het kind kiest een kaart, uit de onderwerpen, die voor hem of haar bestemd zijn met betrekking tot zijn of haar individuele leerproces.
- Spreek een begin- en eindtijd af met het kind. Maak eventueel gebruik van een kookwekker.
- Er kan gebruik gemaakt worden van een beloningssysteem.

Voorbeelden van activiteiten zijn:

Onderwerp 1 'Dingen, die ik alleen doe'

Verven, tekenen, vouwen, prikken, kleien, loco, knutselen met een knutselboek, puzzelen, timmeren, lezen, bouwen met blokken, kralen rijgen, lego, bellen blazen, verkeersmat met auto's, knikkerbaan, kleuren, naar muziek luisteren, tv kijken, Nintendo Wii, borduren, vlechten, poppenkast, kaartspel, bordspel, punniken, touwtje springen, computer, electro, wasco, instrument leren bespelen, wandelen, ministeck, elektrische trein, met poppen spelen, stoepkrijten, breien, modelbouw, KNEX, skeeleren, skateboard en steppen.

Onderwerp 2 'Dingen, die ik samen doe met een ander'

Binnen: bordspellen, kaartspellen, tafeltennis, tafelvoetbal, knikken, lego, KNEX, computer,

verkleiden, winkeltje spelen, Nintendo Wii en darten (met klittenband).

Buiten: voetbal, tennis, knikkeren, verstoppertje, tikkertje, vliegeren, skeeleren, skateboards, touwtje springen, ringwerpen, bowlen en speeltuin.

Onderwerp 3 ‘Dingen, die ik wil leren voor later’

Onder dit onderwerp vallen de activiteiten die het kind wel en niet uitvoert binnen situaties buiten de deeltijdbehandeling om, de activiteiten die het kind nog kan leren om te ontdekken. Dit zou bijvoorbeeld een sport kunnen zijn, zoals onder andere: voetbal, volleybal, ballet, tennis, majorette en gymnastiek/turnen.

Overige opmerkingen

Deze activiteiten moeten nog wel afgestemd worden op de mogelijkheden binnen de Asterisk. Ook is het belangrijk om de activiteiten te visualiseren voor de kinderen.

De lijst van voorbeelden is slechts een standaard lijst met mogelijke activiteiten, die onder de onderwerpen vallen. Het zal opvallen, dat dit overlapping zal hebben, aangezien meerdere activiteiten onder meerdere onderwerpen kunnen vallen. Ook kan de lijst nog worden aangevuld.

Hoofdstuk 3

Bijlage 3. Interviews

Interview Asterisk* met unitcoördinatoren

*Algemeen Asterisk**

De Asterisk* is een psychiatrische deeltijd behandeling voor kinderen tussen de zes en zestien jaar. Het is een open instelling, waarbij kinderen na of tijdens schooltijd komen voor behandeling. Deze kinderen en jongeren dienen tijdens de behandeltime binnen de instelling te blijven en mogen niet zonder toestemming van de begeleiding het terrein verlaten.

Binnen Asterisk* wordt er voornamelijk gekeken naar de individuele doelen die de kinderen en jongeren hebben. Hierbij wordt er gekeken naar drie milieus waar eventuele problemen in kunnen voorkomen. Deze drie milieus zijn; het gezin, de school en de sociale contacten. Er dienen binnen twee milieus problemen voor te komen voordat een kind of jongere wordt behandeld binnen de instelling.

Binnen de milieus waar problemen voorkomen, wordt er gekeken wat het kind/jongere wil leren. Bij deze doelen wordt er gekeken naar wat de mogelijkheden zijn en richt men zich niet op de beperking of handicap.

Binnen de Asterisk* worden kinderen en jongeren behandeld met:

- Psychiatrische problematiek, minimaal een laaggemiddelde intelligentie
- Die behoefte hebben aan intensieve behandeling
- Die in een gezin opgroeien dat voldoende veerkracht heeft, veiligheid, ruimte en stimulans kan bieden
- Met ouders die zich in willen zetten voor de ouderbegeleiding, gezinsgesprekken en die de deelname van de jongere aan de activiteiten van de deeltijdbehandeling kunnen waarborgen
- Van wie eventuele broertjes en/of zusjes betrokken kunnen worden bij de behandeling (als dat nodig is).

De contra-indicatie binnen Asterisk geldt voor kinderen en jongeren met:

- Een IQ lager dan 80.
- Ernstige gedragsproblematiek
- Agressie
- Verslavingsproblematiek

De psychische en psychiatrische problematiek die binnen de Asterisk* voorkomt bestaat nu voornamelijk uit autisme, identiteitsstoornissen, depressie en angststoornissen.

Hierbij kan er gedacht worden aan jongeren die kenmerken hebben van een borderline persoonlijkheidsstoornis of die lijden aan een depressie.

De dagbehandeling voor kinderen en jongeren binnen Asterisk* verschilt per groep.

De kinderen komen voor behandeling naar Asterisk* toe. Hierbij kan het zijn dat zij de gehele schooldag op de Asterisk* verblijven of dat zij een deel van hun schooltijd op Asterisk* zijn. Hierbij

wordt gekeken naar de behoeften van het kind en diens ouders.

De kinderen krijgen ter behandeling verschillende modules aangeboden zoals; Spel en thema. Binnen deze thema's wordt bijvoorbeeld de vrije tijd besproken of andere relevante onderwerpen.

De jongeren komen tevens hun gehele schooldag op de Asterisk* of maar een gedeelte hiervan. Binnen de Asterisk* kunnen zij verschillende programma's volgen die hen helpt hun doelen te behalen. Zo eten de jongeren samen, is er een weekend voor- en na bespreking, de Sova-training, Thema en Spel Sport en Vrije tijd en Hobby. Hierbij wordt gekeken naar wat de jongere nodig heeft en wat zijn/haar mogelijkheden hierbinnen zijn.

Hoe worden de SOVA training en het programmaonderdeel Vrije tijd & Hobby aangeboden bij andere instellingen voor de deeltijdbehandeling binnen de Kinder- en Jeugdpsychiatrie?

Sova-training

De Sova-training wordt begeleid door de verschillende begeleiding, de verpleegkundige en sociaal pedagogisch hulpverleners. Hierbij wordt de Sova-training begeleidt door de hulpverlener die op de desbetreffende dag dienst heeft. Er is geen vaste reeks bijeenkomsten die gehouden worden. Tevens is er geen vast programma. Er wordt per bijeenkomst gekeken wat er speelt binnen de groep en hierop wordt een thema voor de bijeenkomst voorbereid. Dit gebeurt vaak een halfuur/uur voordat de training gegeven wordt.

De cliënten die deze training sociale vaardigheden nodig hebben, kunnen deze training volgen. Er is geen vaste groep die een reeks bijeenkomsten moet volgen.

Er wordt gekeken naar wat de individuele cliënt nodig heeft en wat zijn/haar mogelijkheden hierbinnen zijn.

Ook is er de mogelijkheid dat de kinderen bepaalde situaties vanuit huis of vanuit hun sociale contacten meenemen en deze tijdens de Sova-training gaan oefenen.

Bij de kinderen wordt er gewerkt vanuit een het boek 'Geef me de vijf'. Hier wordt de Sova-training in blokken gegeven. Er ontstaat dan de mogelijkheid voor kinderen, wanneer zij behoefte hebben aan de training, om in te stromen. Hierbij richt de begeleiding zich dan voornamelijk op wat zich op dat desbetreffende moment in de groep speelt en behandelt dit door middel van dit boek.

Vrije tijd en Hobby

Het programma onderdeel vrije tijd en hobby heeft nog geen vaste plek binnen de Asterisk*. Er wordt nu nog gewerkt aan het onderdeel 'Spel, bewegen en vrije tijd en hobby'. Het doel van ons onderzoek is dan ook hier een aparte module voor te ontwikkelen.

Binnen de Asterisk* wordt bij de kinderen aan dit onderdeel gewerkt binnen de 'thema's'. Één keer per week wordt er gewerkt aan een bepaald thema. Hier valt de vrije tijd en de hobby's van de kinderen onder. Dit thema is een terugkerend thema. Hierbij wordt gekeken naar hoe de kinderen meer gebruik kunnen maken van bijvoorbeeld hun speelgoed. Men wil binnen Asterisk* voorkomen dat een kind alleen maar computerspellen speelt, maar juist meer gebruik maakt van het andere speelgoed en ook meer contact zoekt met andere kinderen. Dit onderwerp wordt ook besproken bij de ouderbegeleiding.

Interview De Rietschans met verpleegkundige

Binnen de Rietschans te Ermelo wordt er gewerkt met zorgpaden. Als een jongere opgenomen wordt komt men eerst bij het zorgpad 'diagnostiek' terecht. Vervolgens ga men door naar het zorgpad 'motivatie', maar alleen wanneer er geen motivatie voor de behandeling is.

Is de motivatie er wel dan kan de jongere doorgaan naar zorgpad 'inzicht' of zorgpad 'structuur'. De meeste jongeren die hier komen, komen vanuit de deeltijd behandeling. Deze gaan weer naar huis. Ook komen er jongeren vanuit de kliniek (Rietschans) en die komen dan hier een programma volgen.

De doelgroep van het zorgpad 'structuur' zijn voornamelijk jongeren van de leeftijd vijftien tot en met twintig jaar. Dat is dus een hele diverse groep. Het zijn dus allemaal jongeren met een psychotische achtergrond, met een dwangstoornis of met een angststoornis. Ernstige gedragsstoornissen worden niet toegelaten binnen de zorgpaden. De bedoeling met het zorgpad is dat je kijkt naar wat iemand vraagt qua zorg. En daar proberen ze achter te komen.

De inzichtgroep is echt een therapiegroep. Daar leren de jongeren om inzicht te krijgen in henzelf. En daar wordt ook Sova-training en psycho-educatie gegeven. Dat is een vaste groep, daar kun je niet zomaar instromen. Je kunt er wel instromen, maar het groepsproces is hier heel belangrijk. En zoals hier het zorgpad 'structuur' is eigenlijk heel divers, open en laagdrempelig, het is voornamelijk individueel gericht.

Er is hier meestal geen moment dat de hele groep bij elkaar zit. Er worden binnen dit zorgpad wel bepaalde modules zoals SOVA aangeboden, maar daar doet niet de hele groep aan mee. Sommige jongeren hebben het niet nodig of hebben deze training al gehad.

Zelf is de geïnterviewde werkzaam op het zorgpad 'structuur', hier wordt een laagdrempelig programma aangeboden, die afgestemd is op de individuele behoefte van de jongere.

Het gezonde deel wordt benadrukt, dus er wordt gekeken naar wat iemand aan kan. Zo kan een jongere bijvoorbeeld één uurtje naar school, maar het kan ook zijn dat een jongere de hele dag naar school gaat en een uurtje een programma bij het zorgpad volgt.

Er werken alleen verpleegkundigen binnen de zorgpaden, bij de Rietschans zelf werken ook Sociaal pedagogisch hulpverleners.

Hoe worden de SOVA training en het programmaonderdeel Vrije tijd & Hobby aangeboden bij andere instellingen voor de deeltijdbehandeling binnen de Kinder- en Jeugdpsychiatrie?

Welke verschillen en overeenkomsten zijn er gekeken naar de bovengenoemde programmaonderdelen?

Er wordt nog geen Sova-training aangeboden binnen het zorgpad 'structuur'. Deze staat wel in de planning. Nu wordt er nog gekeken welke jongeren hiervoor in aanmerking komen. Wel zijn er een paar richtlijnen voor de Sova-training duidelijk. Zo is een groep van zes á zeven jongeren groot genoeg. Mocht dit er één meer of minder zijn, zou dit geen probleem zijn. Maar er wordt hierbij wel gekeken of dit ten goede komt gekeken naar de hulpvraag van de cliënten.

Dezelfde onderwerpen tijdens de Sova-training komen aan bod, gekeken naar de Sova-training die voor de invoering van de zorgpaden behandeld werden. Maar nu zal er wel meer gekeken worden naar wat de cliënt wil leren. Zo zal er tijdens de eerste training begonnen, worden met een

kennismakingsspel. Hier wordt dan gevraagd wat de jongere precies wil leren. Hier wordt altijd naar gekeken.

De Sova-training bestaat uit een reeks van tien bijeenkomsten. Deze bijeenkomsten duren een uur, dan kan de jongere nog net hun aandacht erbij houden. Er is een vast programma tijdens deze tien bijeenkomsten. Wanneer een jongere een thema heeft die hij/zij op dat moment belangrijk vindt, wordt er wel gekeken of deze nog binnen de reeks besproken kan worden. Dan wordt het ene thema wat korter gedaan dan het andere thema. Dit thema moet wel binnen de Sova-training passen. Verder is het ook wel mogelijk dat er een jongere instroomt tijdens de Sova-training, maar dit wordt liever niet gedaan. Gekeken naar de veiligheid van de groep. De kans is dan groter dat ze moeten wachten op de volgende reeks. Het is wel mogelijk wanneer dit de eerste paar bijeenkomsten voorkomt, maar aan het einde zal dit niet meer gebeuren.

De begeleiding van de Sova-training wordt gedaan door de verpleegkundigen. Dat wordt gedaan met zijn tweeën. Deze twee begeleiders zijn ook de vaste begeleiders die de Sova-training geven. De training wordt samen gegeven. Er wordt wel van te voren afgesproken wie wat doet. Dus dat de één de inleiding en het onderwerp vertelt en de ander zich bezighoudt met het huiswerk. Tevens is de één soms wat meer confronterend en de andere begeleider juist wat meer steunend. Dat de één dan wat meer confronterend is in bepaalde dingen zoals, huiswerk. En dat de ander bijvoorbeeld hen wat meer daarin steunt. Het kan ook zo zijn tijdens bijvoorbeeld de rollenspellen, dat de begeleiding deze zelf eerst doet. Dus dat zij een rollenspel met zijn tweeën houden en hierbij bijvoorbeeld heel overdreven laten zien hoe je een gesprekje aangaat. Dan durven de jongeren zelf ook gemakkelijker de volgende keer een rollenspel te doen.

De methode van de lesopzet is beschreven in een boek. Hier staan de lessen uitgebreid in beschreven. In de eerste les worden ook regels opgesteld samen met de jongeren over hoe je de veiligheid kan waarborgen tijdens de Sova-training. Dit moeten de jongeren dan zelf beslissen. De opzet van een bijeenkomst wordt begonnen met het onderwerp en de theorie. Hierna gaan ze verder met een spel of andere oefeningen, hierbij wordt ook gekeken naar het huiswerk. Het huiswerk is gericht op de individuele leerdoelen.

Er wordt achteraf altijd een verslag gemaakt. Van te voren wordt de les voorbereid en achteraf wordt er beschreven in het verslag wat er precies die les gedaan is. Dit bekijken ze per groep en dus niet per cliënt. Er wordt beschreven wat er bij de cliënten opviel maar voornamelijk wat er binnen de groep opviel.

Als laatste kun je een cliënt ook niet verplichten om Sova-training te volgen, wel kun je de jongere hierin motiveren. Dit kun je doen door in te gaan op de leerdoelen die hij heeft of in gesprek te gaan over hoeveel vrienden hij bijvoorbeeld heeft en door voorbeelden duidelijk te maken wat je tijdens de Sova-training kan leren.

Gekeken naar de module Vrije tijd en Hobby, hebben zij hier geen apart programmaonderdeel voor. Er zijn wel activiteitenbegeleiders of de activiteitencentra die de jongeren helpen met spelletjes doen en hun vrijetijdsbesteding. Maar binnen zorgpad structuur niet.

Binnen de andere zorgpaden is dit ook niet. Wel kunnen ze een beroep op de activiteitenbegeleiding. Dat zou mooi zijn tijdens de vakanties, omdat er dan geen school is. Dan wordt er een alternatief programma aangeboden, die is opgezet door iemand die activiteiten begeleid.

Het nut, word het meegenomen naar later, hebben ze er later nog wat aan?

Deze vraag is ons voorgelegd door de geïnterviewde. Zij vroeg zich af of de jongeren, bijvoorbeeld over tien jaar, zich nog herinneren wat ze tijdens de Sova-training geleerd hebben en of ze hier nog gebruik van maken. Als begeleiding wordt er zoveel gezegd, maar de geïnterviewde vraagt zich af of ze niet meer belang hebben aan wat de leeftijdsgroep zegt. Voornamelijk pubers hechten daar veel waarde aan. Van vrienden nemen ze sneller wat aan dan van volwassenen.

Bij kinderen is dit juist andersom, hierbij luisteren ze wel naar meester/juf/begeleider/ouders.

Deze vraag willen wij meenemen in onze interviews. Hierbij willen we kijken hoe andere instellingen tegen deze vraag aankijken.

Karakter Zwolle (klinische groep 5-11 jaar) met contactpersoon Sova-training

Karakter is een instelling voor kinder- en jeugdpsychiatrie. Ze werken in Gelderland en Overijssel. Ze bieden veel poliklinische zorg. Binnen karakter is er veel dagbehandelingengroepen en klinische groepen. Ze behandelen kinderen voor gemiddeld een half jaar. Na een observatieperiode (van 8 weken) waarin gekeken wordt naar diagnostiek en hulpvraag van ouders wordt er gestart met de behandeling van ongeveer 4 maanden.

Karakter werkt vanuit het competentiegericht werken.

Doelgroep & problematiek

De doelgroep van Karakter, waar we het interview gehouden hebben, zijn kinderen van 5 t/m 11 jaar. Er is overlapping tussen de groepen, er wordt namelijk gekeken naar het kind en wat deze aan kan. Karakter heeft diverse woningen (klinisch) met kinderen met verschillende leeftijdscategorieën: 10 t/m 14 jaar, 14 t/m 18, een dagbehandelinggroep van 12 t/m 18 jaar en daaronder is nog een kindgroep dagbehandeling.

Binnen Karakter is er met name ASS-problematiek, maar ook ADHD, angstproblematiek en hechtingsproblematiek. Ze nemen vrijwillig op, de ouders van het kind lopen vast.

Er zijn plannen gemaakt per kind. Bijna alles wordt individueel aangeboden. Dat is ook de reden dat de hulpvraag van ouders specifiek behandeld wordt.

Er zijn twee programmaonderdelen: Traffic (agressieregulatietraining) en de Sova-training. Deze wisselen elkaar af tot aan zomervakantie.

Dit zijn de enige twee programmaonderdelen. Veel activiteiten zijn in de groep verweven.

Hoe worden de SOVA training en het programmaonderdeel Vrije tijd & Hobby aangeboden bij andere instellingen voor de deeltijdbehandeling binnen de Kinder- en Jeugdpsychiatrie?

Welke verschillen en overeenkomsten zijn er gekeken naar de bovengenoemde programmaonderdelen?

Vrije tijd & Hobby

Binnen Karakter bestaat er geen programmaonderdeel of module voor Vrije tijd en Hobby. Toch wordt er door middel van individuele plannen aan gewerkt.

Je vermaken is vaak een probleem voor kinderen. Een kind met ADHD heeft meer moeite om het vol te houden en heeft een prikkelarme omgeving nodig. Een kind met autisme ondervindt meer moeite met tot de afspraken komen. Het is vaak heel specifiek wat er lastig is voor kinderen, waardoor deze manier van individuele doelen opstellen prima werkt voor hen.

De kinderen maken kwartiers afspraken. Als groepsbegeleider ben je bezig met het begeleiden van afspraken en de kinderen stimuleren bij het inzetten van vaardigheden bij sociale situaties, samenspel en overleggen. Dit is op eigen inzet en eigen houding en attitude hoe je dat overbrengt op het kind.

Er wordt veel rekening gehouden met het uitvoeren van de doelen van het kind. Als het kind iets aangeeft wat hij/zij wil leren, is het in overleg mogelijk. De ervaring is dat er niet ontzettend veel verwacht kan worden van eigen inzicht en eigen hulpvraag van het kind met ASS-problematiek. Ouders komen vaak zelf met dingen en lopen vast met kind, daardoor gaat het niet goed met kind, die heeft geen besef waar het vandaan komt en wat eraan gedaan kan worden.

Op Karakter is ook 'Sportmix'. Dit is voor het plezier, er zijn geen doelen aan verbonden. Het gaat hierbij om in het plezier hebben in bewegen. Het heeft niet te maken met de behandeling. Het is een manier om Het is een manier om vrije tijd en hobby in te vullen.

Omdat de kinderen voor half jaar in behandeling zijn, stoppen ze vaak even met sporten, nadat ze de behandeling hebben afgesloten, pakken ze het weer op.

PMT is er wel voor bepaalde kinderen, gericht met lichamelijke dingen, kijken naar ontspanning, niet zo zeer op het sporten.

Er is een themagroep op de vrijdagmiddag, dit duurt een half uur. Hierin wordt er iets geknutseld met de kinderen. Daarin begeleiden ze met name in het zelfs keuzes maken tijdens de activiteit.

Sova-training

Deze training wordt in een apart gebouw gegeven.

Sova-training wordt bijna aan alle kinderen aangeboden. Per cliënt wordt er gekeken naar wat hij/zij nodig heeft. Ook hangt het af van de doelgroep. Bij sommige kinderen lukt het niet in groepsverband de training te volgen, dan wordt deze individueel aangeboden.

Er is een groep voor kinderen tot 7 jaar (de kleuter-svt). Hierbij wordt de training vijf keer gegeven voor maximaal een half uur. Voor oudere kinderen bestaat de Sova-training reeks uit tien keer voor een half uur tot driekwartier.

De training wordt gegeven voor maximaal vier kinderen. Om tot de samenstelling te komen, wordt er gekeken naar de problematiek. Als een kind veel begeleiding nodig heeft, dan is het beter om de training individueel aan dit kind aan te bieden.

Elke training heeft een vaste structuur, als een groep aan de training begonnen is, kan er niemand meer bij. Er wordt zoveel mogelijk aangesloten bij wat de kinderen leuk vinden (bijvoorbeeld veel rollenspellen). Elke bijeenkomst heeft een ander thema. De kan bijvoorbeeld bestaan uit: kennismaken, omgaan met emoties, pesten, kritiek, enzovoorts.

Met betrekking tot de begeleiding is er sprake van een 'trainer-trainer'-principe. Je geeft het met dezelfde trainers (groepsbegeleiders). Iemand die hem al vaak gegeven heeft, doet dat samen met collega. Deze laatste geeft hem dan weer met een nieuwe collega. Ze zouden eerder kiezen om alleen te geven, dan het met een andere, nieuwe persoon te geven. Zo wordt er bijgedragen aan de structuur en de veiligheid van de groep. De geïnterviewde denkt, dat je minder veiligheid aan de groep biedt, als het gegeven wordt door de mensen die op die dag in dienst zijn. Ook gaf ze aan, dat je minder goed de training over kunt brengen naar collega's. Aan de ene kant is iedereen een beetje op de hoogte maar je kunt geen een proces overbrengen.

Het geven van de training gebeurt dus door twee personen. Het een geeft leiding en de ander kijkt en voert corrigerende gedrag uit als dit nodig is, zodat de ander door kan gaan met de training geven. Het leiding geven wisselt elke training.

Training is ook een moment om te observeren in de observatiefase. Aan de hand van training wordt er een verslag per kind gemaakt, dit gaat ook mee naar huis.

De geïnterviewde is contactpersoon van de Sova-training. Zij is het aanspreekpunt om te zorgen dat alles praktisch voor elkaar is. Ze neemt met de trainers alles door. Bij inhoudelijke vragen kunnen ze naar haar komen.

Met betrekking tot de houding van de begeleiding in de Sova-training, is het competentiegericht werken erg belangrijk. Dit houdt in, dat je veel positiever bent, dan wanneer er op de groep gestaan wordt. Er wordt veel gemotiveerd en weinig gecorrigeerd. Het gebeurt zelden dat er een kind uit de training gestuurd wordt. Het is de bedoeling om het zo leuk mogelijk te houden, zodat de kinderen iets oppakken van de training.

De begeleiding zit met name op de generalisatie naar thuis. Ze geven klussen mee naar huis, school en op de groep. De klus hangt dan op de groep, zodat de andere groepsbegeleiders er vanaf weten en de klus kunnen stimuleren. Als de kinderen klussen hebben gemaakt, krijgen ze stickers. Dan kunnen ze streepjes zetten op de thermometer. Als de thermometer vol is, dan krijgen ze een beloning als groep. Ook bij de groep voor jongeren tot 14 jaar is er een thermometer.

Er is twee keer op een Sova-training ouderavond. Dit is om het effect van de training te stimuleren. De geïnterviewde denkt, dat als de ouders er niet bij betrokken worden, het effect minimaal is. De ouderavond is niet verplicht, maar er is wel een 'dringend verzoek' dat de ouders aanwezig zijn. De geïnterviewde geeft aan dat ouders vaak open staan voor de ouderavond en graag ervaringen willen delen met elkaar.

De verwachting is, dat ouders open staan voor manier waarop ze werken en achter hun handelingswijze staan. Als ouders mee willen werken aan het aanwezig zijn op de ouderavond, is dit vaak terug te zien op andere gebieden, dan kan het te maken hebben met de grondhouding en motivatie. Als hiervan sprake is, gaan de begeleiders in gesprek met ouders.

Wat is de meerwaarde van de Sova-training en van het programmaonderdeel Vrije tijd en Hobby, zodat als het kind/de jongere uitbehandeld is, deze vaardigheden kan toepassen in zijn sociale omgeving.

De geïnterviewde heeft aangegeven dat het nut van de training haar is tegen gevallen. Ze denkt dat het erop neer komt, dat als de vaardigheden niet gestimuleerd blijven worden bij kinderen, het later geen effect heeft. Het moet gestimuleerd worden op school, door ouders thuis en op de groep. In ons interview gaf ze aan dat er op de Ambelt gewerkt wordt met 'Pat'. Dit is Programma Alternatieve Denkstrategieën, dit komt in de lessen terug. Dit is een combinatie van sociale vaardigheden en emoties. Het programma schijnt effect te hebben, omdat het door gehele schoolloopbaan gestimuleerd wordt.

Trias Jeugdhulp, locatie 'Boddaert' te Kampen met SPH'ers

Trias is een grote instelling binnen Jeugdzorg met meerdere locaties. 'Boddaert' is hier één van en heeft zijn vestiging in Kampen.

'Boddaert' biedt naschoolse behandeling aan kinderen en jongeren van vijf tot achttien jaar. De kinderen en jongeren komen in de middag en gaan in de avond weer naar huis. De kinderen en jongeren die behandeld worden, wonen altijd thuis.

De doelgroep die nu behandeld wordt binnen 'Boddaert' zijn pubers en jongeren van zeven, acht, dertien, veertien en vijftien jaar. Deze groep kan veranderen maar meestal komen er geen kinderen van de jongste leeftijdscategorie en zelden van de oudste leeftijdscategorie.

De psychische problemen die voorkomen bij de kinderen en jongeren zijn voornamelijk; Autisme, PDD-NOS, de stoornis van Asperger, hechtingsproblematiek en ADHD. Ook komen er kinderen en jongeren die geen psychische problematiek hebben maar juist problemen binnen het gezin ervaren. Door naar 'Boddaert' te komen leren zij meer zicht te krijgen op de gezinssituatie.

Binnen 'Boddaert' wordt niet gewerkt vanuit verschillende groepen, er is één groep die bestaat uit maximaal zes kinderen. Het is wel mogelijk dat een kind of jongere twee á drie dagen komt, hierdoor bestaat er de mogelijkheid dat er meerdere kinderen en jongeren kunnen komen.

Een indicatie voor 'Boddaert' duurt negen maanden tot een jaar. Hierna stopt de behandeling, omdat er na deze tijd de kans bestaat dat de behandeling stagneert of het kind/de jongere een terugval krijgt. In deze situatie wordt een kind doorgestuurd of doorverwezen. Af en toe komt het voor dat een kind of jongere langer dan een jaar blijft voor behandeling, dit zijn uitzonderingen. Vaak ligt het aan de situatie waarin het kind/de jongere verkeerd, zoals de overgang naar de middelbare school. Wanneer de begeleiding denkt dat begeleiding nut heeft, kan het kind/de jongere langer blijven. Een andere mogelijkheid is ook dat een kind/jongere eerder stopt met de behandeling.

Binnen 'Boddaert' zijn verschillende professionals werkzaam. Zo werken er twee pedagogisch medewerkers (Sociaal pedagogisch hulpverleners), een pedagogisch (ambulant) gezinsbegeleider, een maatschappelijk werker, een orthopedagoog en een teamleider. Het geval mocht nu zijn dat de orthopedagoog en de teamleider dezelfde persoon betreft. Er zijn geen verpleegkundigen werkzaam.

Tijdens deze behandeling leren zij verschillende vaardigheden aan. Tevens leren zij omgaan met de verschillende problemen. De samenwerking met het gezin van het kind/de jongere staat hierbij voorop. 'Je kunt een kind veel leren, maar betrek je hierbij het gezin niet dan, kan je niet generaliseren naar de thuissituatie waardoor de aangeleerde vaardigheden weinig nut hebben'.

Er wordt oplossingsgericht gekeken. Zo wordt er aandacht besteed aan wat er goed gaat. Hierbij richten men zich niet op de problematiek van het kind/de jongere. Er wordt gekeken naar wat het kind/de jongere zelf wil leren en wordt hier ook naar gekeken in samenspraak met de ouders. Er wordt systeemgericht gewerkt, wat betekent dat de ouders moeten samenwerken met de instelling. Er is geen vast groepsaanbod gekeken naar het programma aanbod bij 'Boddaert'. Ieder kind heeft een dagstructuur die gevolgd wordt. Dit bestaat bijvoorbeeld uit het elkaar groeten, afspraken maken, thee drinken met elkaar, eten met de groep, enzovoorts. Binnen dit dagprogramma worden de sociale vaardigheden getraind en aangeleerd. Er wordt gekeken waar de kinderen/jongeren behoefte aan hebben en waar de hulpvraag ligt.

Hoe worden de SOVA training en het programmaonderdeel Vrije tijd & Hobby aangeboden bij andere instellingen voor de deeltijdbehandeling binnen de Kinder- en Jeugdpsychiatrie?
Welke verschillen en overeenkomsten zijn er gekeken naar de bovengenoemde programmaonderdelen?

Vrije tijd en Hobby

Er is geen aparte training voor vrije tijd en hobby. Wel is het zo dat wanneer de kinderen meer naar huis gaan, de begeleiding bespreekt met de kinderen wat ze voor activiteiten gaan doen als ze thuis zijn. Wanneer ze dan weer terugkomen, wordt er tevens nabesproken of het ook daadwerkelijk zo gegaan is als verwacht werd. De vrijetijdsindeling wordt binnen de dagstructuur besproken. Zo kunnen er schema's gemaakt worden, waarbij op papier duidelijk gemaakt wordt wat er bijvoorbeeld de eerste vijftien minuten gedaan wordt, en wat de volgende vijftien minuten.

De vrije tijd en hobby wordt merendeel met de pubers besproken, omdat de kinderen tot ongeveer elf jaar nog geen vraag hebben naar vrijetijdsbesteding. Zij vermaken zich eigenlijk altijd wel.

Sova-training

De Sova-training wordt sinds kort echt gegeven. Er is hier niet echt een rooster voor, maar er wordt gekeken naar wat een kind/jongere wil en wat nodig is. Hier van uit worden thema's gekozen die behandeld worden. Men volgt niet echt een structuur of boek, al zijn er genoeg vaste programma's beschikbaar. Mocht een bepaald thema behandeld worden, dan kan er binnen deze vaste programma's gekeken worden wat het beste aansluit.

Het kind/de jongere kan individueel de SOVA volgen, maar dit kan ook binnen kleine groepjes. Deze groepjes bestaan uit twee á drie kinderen/jongeren. Drie zou een goed aantal zijn, omdat dan rollenspellen mogelijk zijn. Bij de grootte van de groep ligt het eraan wie er meedoen aan deze training en wat er voor deze kinderen/jongeren nodig is. Bij de samenstelling van de groepen wordt er minder rekening gehouden met de verscheidenheid van problematiek, maar wordt er voornamelijk gekeken naar de leeftijd van de groep en de belevingswereld van het kind/de jongere. Op een creatieve manier wordt er gekeken wie je samen plaatst, zodat deze kinderen/jongeren bij elkaar aansluiten. Het is mogelijk dat er een kind/jongere bij de groep instroomt, maar dit moet geen onduidelijkheid geven bij de overige kinderen/jongeren. Wanneer dit het geval is, kan er gekeken worden naar andere mogelijkheden.

De Sova-training kan uit vijf of tien bijeenkomsten bestaan. Dit kan verschillen per groep. Belangrijk is duidelijk aan te geven hoelang de training gaat duren. Het zou mooi zijn als deze training vijftien á dertig minuten kan duren, maar dit is niet bij alle kinderen/jongeren mogelijk, bijvoorbeeld rekening houdend met de concentratie.

Tevens kan er gekozen worden om een vast tijdstip te plannen voor de Sova-training om specifieke thema's te behandelen. Ook wordt er tijdens het dagprogramma gewerkt aan de sociale vaardigheden, omdat dit de gehele dag terugkomt.

Er is per groep of individu één vaste begeleider die de Sova-training begeleidt. Dit zijn de pedagogische medewerkers.

Voorbeelden van programma's en activiteiten met betrekking tot de Sova-training zijn:

- Spelletjes met vragen

- Levensboek

Gelet kan worden bij kinderen/jongeren die een autistisch gerelateerde stoornis hebben dat zij niet teveel met tekst werken, maar dat er meer gericht worden op de voorvallen die ze tegenkomen. (Bijv. het openmaken van een bikini van een begeleidster tijdens het zwemmen).

Gekeken naar de houding die je kan aannemen tijdens de Sova-training is dat je niet boven de kinderen gaat staan maar ernaast. → Cliëntgericht. Zo worden de dingen die goed gaan beloond, met bijvoorbeeld stickers, en worden de dingen die niet goed (zijn ge)gaan (na)besproken.

Ook wordt er soms een confronterende houding aangenomen. Hierbij wordt een kind of jongere aangesproken op situaties waar die moeite mee heeft, en wordt er gevraagd hoe zij dit willen gaan aanpakken. Dit ook wanneer kinderen/jongeren zeggen iets te kunnen, maar wanneer dit nog niet zichtbaar is wordt er een confronterende houding aangenomen.

Wat is de meerwaarde van de Sova-training en van het programmaonderdeel Vrije tijd en Hobby, zodat als het kind/de jongere uitbehandeld is, deze vaardigheden kan toepassen in zijn sociale omgeving.

De begeleiding bij 'Boddaert' geloven dat de kinderen en pubers altijd wel iets oppikken en dat daar meestal wel een deel van blijft hangen. Het is wel zo dat de één de informatie en dingen die hij geleerd heeft beter oppakt dan een ander. De kinderen en pubers leren in de dagelijkse situatie, binnen de dagstructuur, hoe ze met bepaalde situaties moeten omgaan. Aan hen de keuze als ze later in een soortgelijke situatie terecht komen wat ze dan doen. Hierin blijven ze zelf verantwoordelijk.

Wel valt op dat er veel kinderen en/of pubers zitten die van een andere instelling afkomen. Je hoort ze dan wel met elkaar ervaringen uitdelen wat ze toen geleerd hebben en hoe bepaalde activiteiten/situaties toen verliepen. Zo blijft er altijd wel iets bij, maar ligt het aan het kind/de puber of ze er later ook wat mee doen.

Dimence Deventer (Woon- en behandelvoorziening) met behandelcoördinator

Dimence is een fusieorganisatie, een instelling voor geestelijke gezondheidszorg.

De woon- en behandelvoorziening is specifiek bedoeld voor jongeren met autisme. De jongeren blijven er ongeveer 2 á 3 jaar wonen. De leeftijd van de jongeren ligt tussen de 16 en 21 jaar. Als ze uitbehandeld zijn in de kinder- en jeugdpsychiatrie en niet naar huis kunnen, kunnen ze op deze voorziening komen wonen. Er wonen 10 jongeren op deze locatie.

De jongeren volgen een individueel traject. Het is zoveel mogelijk gericht op zelfstandigheid en vergroten van vaardigheden, er wordt hierbij gekeken naar wat iemand aan kan. Gericht op ontwikkeling en vaardigheden, zelfstandig wonen.

Dagbesteding, vrije tijd, sociale vaardigheidstraining worden op deze behandelvorm aangeboden. Bijvoorbeeld: aanleren hoe je op goede manier met huisgenoten om gaat. Er wordt gekeken naar wat iemand zelf wil, wat hij/zij nodig heeft en kan. De jongeren hebben de tijd om te ontdekken wat ze willen en kunnen.

Hoe worden de SOVA training en het programmaonderdeel Vrije tijd & Hobby aangeboden bij andere instellingen voor de deeltijdbehandeling binnen de Kinder- en Jeugdpsychiatrie?

Welke verschillen en overeenkomsten zijn er gekeken naar de bovengenoemde programmaonderdelen?

Vrije tijd & Hobby

Er wordt gekeken naar hoe een vriendenkring opbouwt kan worden. Hierbij wordt er rekening gehouden met wat iemand kan, welke ondersteuning nodig is, wat past en waar de interesse ligt. Soms gaat er iemand mee en wordt er geholpen bij het nemen van stappen bij het opbouwen van een individuele activiteit.

Het heeft geen zin om er groepsprogramma's op te zetten is de ervaring. De jongeren verschillen te erg op het gebied van leeftijd, inzicht van problematiek, individuele ontwikkeling en niveau van elkaar.

Jongeren, die geen hobby hebben, gaan eens in de 2/3 weken mee op activiteit. Als niets lukt, en het alleen maar stress geeft, dan schiet het zijn doel voorbij. Dan moet vrije tijd en hobby ontspanning zijn. Dan gaan ze eventueel alleen mee op activiteit. Dit is een keer in de twee weken, structureel. In de vakantie zijn er grotere activiteiten, zoals een dagje weg.

Sova-training

Er zijn gezamenlijke momenten, maar geen programma. De gezamenlijke momenten zijn oefenmomenten, om bijvoorbeeld initiatief te nemen op sociaal gebied. Ze hebben begeleidingsgesprekken met de behandelcoördinator, mentor of psychiater.

De jongeren kunnen meedoen aan groepstrainingen, zoals Sociale Vaardigheden, binnen Dimence. Hier hebben ze nog geen gebruik van gemaakt. Deze trainingen zijn standaard vaste trainingen. De ervaring is, dat het niet goed werkt met de jongeren. Veel thema's hiervan beheersen de jongeren al. Effectiever is om individueel te gaan zitten met de jongere en te kijken wat hij/zij nodig heeft. Ze gaan geen vaardigheden geven, die iemand al beheerst. Sociale vaardigheden kunnen ze ook op de groep leren. Er zijn begeleidingsgesprekken met de mentor (een keer in de week), waarin ze

bijvoorbeeld individuele problemen bespreekbaar kunnen maken en bij de behandelcoördinator is dit wekelijks, of minder vaak.

Deeltijdbehandeling

De deeltijdbehandeling is alleen voor kinderen met autisme. Het gaat hierbij om jongere kinderen die thuis wonen en op school zitten. Ze komen op de deeltijd om vaardigheden te leren.

De Sova-training is gericht op de problematiek van kinderen. Het traject duurt maximaal een jaar. Het begint met TOM-training (Theorie Of Mind). Dit bestaat uit o.a. voorbereiding en rekening met elkaar houden, ze beginnen hierbij in de kring. Hierna is er Sova-training.

Deze trainingen bestaan uit twintig sessies van twee keer in de week. Er zijn twee groepen, een van 6 tot 9 jaar een de ander van 9 tot 12 jaar. De Sova-training duurt ongeveer een half uur tot driekwartier.

De groepsmomenten zijn ook oefenen- momenten. De groepsbegeleiding kan inspelen op situaties m.b.t. sociale vaardigheden en kunnen ook situaties creëren.

Bij groepsmomenten bestaat er een indeling, dat een kind alleen of samen speelt met verschillende kinderen. De grootte van de groep is 8 á 9 kinderen, dit hangt van groepssamenstelling af, het is een doorlopende groep. Iedereen mag meedoen en invallen. Er wordt gewerkt aan de hand van een draaiboek. Het kan zijn dat er eerst begonnen wordt met de Sova-training en later in combinatie met TOM-training. Dit ligt aan wat het kind nodig heeft en kan.

De TOM- en Sova-training worden door de behandelcoördinator en een medewerker gegeven aan de gehele groep (8 á 9 kinderen).

Gedurende de training wordt er door de begeleiders gewerkt met verschillende kleuren petjes. Ze geven hierbij voorbeelden, hoe iets niet moet (te agressief, te angstig). Ze laten eerst zien hoe iets niet moet en daarna hoe het wel moet.

Een begeleider neemt de leiding en de ander houdt in de gaten dat alle kinderen opletten, als het niet gaat haalt deze eventueel een kind eruit. Meestal is het dezelfde persoon die meehelpt, een stukje voorspelbaarheid, dat is prettig.

De transfer en overleg naar thuis en school is belangrijk. Een groepsbegeleider is mentor van een kind en deze heeft wekelijks contact met de ouders van dit kind. In dit contact gaat het over, hoe het kind op de groep en thuis is en hoe ouders dingen thuis kunnen aanpakken. Ook hebben ouders een ouderbegeleider, die kan intensiever met ouders dingen thuis gaan oppakken.

De kinderen krijgen huiswerk mee, dit wordt in een schrift geschreven en dit gaat mee naar huis. Hier staan opdrachten in voor kinderen. Ook weten ouders zo wat ze kunnen betekenen in deze opdrachten. Jongeren op de woon- en behandelvoorziening krijgen dat ook mee, ligt aan waar hij/zij mee bezig is.

Er wordt gewerkt met beloningssystemen, onder andere door middel van magneten. Per onderdeel op een dag kan een kind een magneet verdienen. Er zijn rode en groene magneten. Een groene magneet betekend: ik heb me goed ingezet. Het gaat niet om het resultaat, het gaat met name om de leerpunten van de kinderen. Het onderdeel wordt nabesproken met de kinderen en er wordt gevraagd wat het kind zelf vindt, of hij/zij een groene of rode magneet verdiend heeft. Elke magneet bestaat voor korte termijn beloning voor 5 min. Vrije tijd. De ervaring is, dat het goed werkt en motiveert.

Op de woon- en behandelvoorziening wordt er niet gewerkt met een beloningssysteem. De jongeren moeten al gemotiveerd zijn om er te komen en hebben meer vrijheden en minder verplichtingen dan op de dagbehandeling. De vrijheid van een jongere wordt ter voorbereiding op later gestimuleerd.

Wat is de meerwaarde van de Sova-training en van het programmaonderdeel Vrije tijd en Hobby, zodat als het kind/de jongere uitbehandeld is, deze vaardigheden kan toepassen in zijn sociale omgeving.

De geïnterviewde denkt van niet. Kinderen met autisme hebben moeite met transfer te maken tussen ene plek en de andere plek. Herken de situaties maar eens. Ze schieten er niets mee op. De geïnterviewde geeft aan dat ze niet gelooft in de standaard training. Ze denkt, dat het misschien uit onmacht is, dat er maar iets geboden wordt, de cliënt verwacht namelijk iets. Het is niet aangetoond uit evaluaties dat het op langere termijn effect heeft.

Bijlage 4. Gesprekken

Gesprekken cliënten Asterisk*

Tijdens ons onderzoek hebben we gesprekken gevoerd met de cliënten van de Asterisk*. Er waren zeven cliënten die deel wilden nemen aan de gesprekken, deze waren onderverdeeld in drie groepjes.

Het eerste groepje betrof drie jongens van de afdeling 'Pluto', de groep met kinderen.

Het tweede groepje betrof één meisje van de afdeling 'Neptunes'. Het derde groepje betrof twee jongens en één meisje tevens van de afdeling 'neptunes', de groep met de jongeren.

Hieronder is per groep de behoeften en verwachtingen van de ondervraagde cliënten beschreven:

Groep 'Pluto':

Wat doe je met Sova-training?

De laatste paar keren hebben ze hints gespeeld en dierentuin. Bij de dierentuin wordt er gespeeld met 'kapla'. Dit zijn langwerpige blokjes waarvan twee hokken gemaakt worden. In één hok staan de wilde dieren, waarvan ieder kind één dier speelt (met een kapla blokje), en een hok met eten.

Ze werken met een map, een Sova- boek. Deze vinden ze erg saai. Het gaat voornamelijk over het praten over gevoelens, 'maar wij zijn stoere jongens, dus praten daar niet over'. Ook is er nog een vervolgmap/boek, hieruit hebben ze (nog) niet gewerkt.

Hints vinden de jongens wel erg leuk om te spelen. Hierbij moeten ook emoties uitgebeeld worden. Wanneer ze geen emoties meer kunnen bedenken, kunnen ze op een lijst kijken. Hieruit kunnen ze dan een emotie kiezen en uitbeelden.

Hoe groot is de groep?

De jongens volgen met zijn drieën Sova-training. Dit vinden ze leuk. Als je alleen Sova-training volgt is dat erg saai. Met meer kinderen is leuker. Het ligt er dan wel aan wel kind er aan mee doet. Mocht er een kind bij komen dan willen ze wel zelf kiezen/bepalen wie erbij komt. Het ligt echt aan de persoon of hij mee mag doen aan de Sova-training met dit groepje.

Hoelang duurt de Sova-training?

Sova-training duurt ongeveer een halfuurtje. Wanneer we er weinig zin in hebben gedragen we ons goed, en dan is het binnen een kwartier al afgelopen.

Wie begeleiden de Sova-training?

Er zijn verschillende begeleiders die de Sova-training geven. De begeleiding mag wel afwisselen, dat is wel leuker.

Weten jullie wat jullie gaan doen met Sova-training?

Van te voren weten we niet wat we gaan doen. Negen van de tien keer ontdekken we het als de begeleiding aan het voorbereiden is wat we die dag met de Sova-training gaan doen.

Als we van te voren weten wat we gaan doen, en we willen dat niet doen. Dan doen we zelf een inbreng voor de volgende week. Maar hier wordt niets mee gedaan. 'Als iets niet kan/mag zeg dan gewoon 'nee', dan is het ook goed. Maar beloof ons niets'.

Vrije tijd en hobby

Jongen 1 speelt in zijn vrije tijd met lego of leest. Af en toe gaat hij ook skeeleren. Vind het goed zo hoeft hier verder niet iets extra's bij te hebben.

Jongen 2 speelt in zijn vrije tijd op de X-BOX, vindt bijvoorbeeld skeeleren wel leuk maar vindt skeelers kopen erg duur. Wil wel andere dingen doen thuis maar vaak is dat er dan niet, en dan wordt dit thuis moeilijk om te doen.

Jongen 3 speelt vaak op zijn Playstation portable en luistert ondertussen Michael Jackson, vindt dit leuk om te doen. Hij heeft laatst ook zijn wetenschapsbox teruggevonden, vindt dit ook leuk om te doen, hij miste alleen de chemicaliën.

Groep 'Neptunes' 1:

Wat doe je met Sova-training?

Het meisje vindt de Sova-training niet boeiend. Het gaat over onderwerpen die niet boeiend zijn, zoals: drank en drugs. Hierover heeft ze ook al les gehad op de basisschool en dit weet ze allemaal al. Ze bespreekt liever onderwerpen tijdens de Sova-training die nu 'in' zijn. Een voorbeeld van een onderwerp wat ze zelf leuk vindt is muziek. Verder kon ze geen concrete voorbeelden geven. Ze wil graag onderwerpen bespreken die niet op school behandeld worden en die nu spelen in de maatschappij.

In welke ruimte wordt de Sova-training gehouden?

De Sova-training wordt nu in de huiskamer gegeven, hier heeft ze geen problemen mee. Ze vindt het niet erg als er af en toe iemand binnen loopt wanneer de training gegeven wordt. Maar meestal zijn de andere jongeren op school wanneer de Sova-training gegeven wordt.

Hoe groot is de groep?

De Sova-training wordt in een groepje van drie personen gegeven, hierbij zitten er nog twee andere meiden bij haar in de groep. Deze meiden zijn niet gemotiveerd en hebben vaak geen zin in de training. Deze twee meiden zijn het vaak ook met elkaar eens waardoor een gesprek voeren moeilijk wordt. Vaak wordt er dan volgens haar geen goede Sova-training gegeven. Er kunnen meer mensen meedoen, dit is wel leuker en maakt meer interactie mogelijk. Maar het kan ook komen dat dit mist door de andere twee meiden.

Je kunt beter niet in een groep met jongeren zitten die niet willen en/of vervelend zijn.

Mocht er een nieuw persoon instromen bij de training zou dit geen probleem zijn, ook niet wanneer dit een onbekende jongere is. Een nieuwe jongere is onbekend en die kun je dan wel leren kennen.

Hoelang duurt de Sova-training?

De Sova-training duurt ongeveer een half uur tot drie kwartier. Dit mag wel korter. Het zou beter zijn om de tijd in te delen op het onderwerp. Is het een onderwerp wat in een korte tijd besproken kan worden, laat dit dan ook zo zijn en ga niet de rest van de tijd proberen in te vullen. Begin dan wat later of zorg ervoor dat je eerder klaar bent.

Wie begeleidt de Sova-training?

Er zijn verschillende begeleiders die de Sova-training geven. Vaak zijn ze wel streng. Je moet dan doen wat zij willen. De maatregelen die ze nemen zijn wel goed, alleen als ze streng zijn werkt dit niet echt motiverend.

Weten jullie wat jullie gaan doen met Sova-training?

Er is wel een vast schema voor de Sova-training. Dit vindt ze wel fijn. Het enige wat ze jammer vindt is dat er veel wordt gepraat. Soms is de training ook erg rommelig daardoor. Ook heeft ze het gevoel dat als ze wat zegt of wil zeggen, de anderen niet naar haar luisteren. Daardoor zegt ze dan maar niets en houdt zich dan stil(ler).

Het onderdeel Vrije tijd en Hobby:

Wat houdt het onderdeel Vrije tijd en Hobby in?

Aan Vrije tijd en Hobby wordt nog vrij weinig gedaan. Er worden niet echt bepaalde onderwerpen besproken, er mag zelf worden beslist wat ze gaat doen. Ze heeft een eigen map waarin staat wat ze kan en mag doen qua activiteiten. Wanneer ze iets anders wil gaan ondernemen moet ze toestemming vragen aan de begeleiding. Hierover worden dan afspraken gemaakt over wat ze wil gaan doen en hoelang dit mag duren. Dit meisje heeft een speciaal programma omdat ze zich snel verveelt, nu met haar map vermaakt ze zich meestal zelf wel.

Dit onderdeel lijkt vaak op een pauze, al mag er niet gegeten of gedronken worden. Je kunt individueel een activiteit doen of samen met een ander, dit moet ook overlegd worden.

Je mag in totaal maar een kwartier op bijvoorbeeld op de Nintendo Wii. Dit begrijpt ze wel, omdat anderen ook graag op de Nintendo Wii willen spelen.

Hoelang duurt dit onderdeel?

Een uur voor dit onderdeel vindt ze te lang, dit mag wel iets korter.

Is er begeleiding aanwezig bij dit onderdeel?

Er is begeleiding aanwezig tijdens dit onderdeel. Deze loopt rond, je bent zelf ook vrij om overal heen te lopen. Maar hier moeten wel afspraken over gemaakt worden, wanneer je bijvoorbeeld naar buiten wilt. Ze vindt de begeleiding soms vervelend en kunnen soms zeuren. Maar aan de andere kant vindt ze de begeleiding ook leuk. 'Je kunt wel je verhaal aan hen kwijt'. Bij de begeleiding vindt ze humor belangrijk.

Volgens haar zou meer begeleiding op de groep wel nodig zijn. Nu loopt er soms alleen een stagiaire.

Groep 'Neptunes' 2:

Wat doe je met Sova-training?

De vorige twee bijeenkomsten van de Sova-training mochten ze muziek uitkiezen en dit met elkaar overleggen. Dit vonden ze erg leuk. De tweede keer ging de groep een interview doen over normen en waarden. Dit was minder leuk omdat ze niet wisten wat normen en waarden zijn. Dit werd wel uitgelegd maar het bleef moeilijk. Ze mochten zelf ook geen vragen bedenken en deze stellen.

Het begin van de training wordt als saai ervaren, maar na de uitleg wordt het wel leuker.

Één jongen wil graag meer 'socialer' bezig gaan, door bijvoorbeeld meer naar buiten te gaan en onbekenden aan te leren spreken. Hier kent iedereen elkaar aan, maar door de straat of de stad in te gaan kun je leren hoe je met onbekenden omgaat, door bijvoorbeeld te vragen waar een bepaald gebouw staat of te vragen hoe laat het is.

Ook merkt één jongen op dat hij sneller met een ouder persoon praat dan met een jonger persoon en ook eerder met een blank persoon dan met een allochtoon. Dit zijn dingen die hij wel graag zou willen leren.

'Eigenlijk ben je niet alleen binnen bezig met Sova-training, maar ben je er de hele dag mee bezig, ook buiten'.

Ze hebben niet zoiets dat wat je geleerd hebt tijdens de Sova-training echt meeneemt naar huis. 'Na de Sova-training vergeet je snel weer wat er verteld is'. Dit zou meer bijblijven wanneer ze buiten de instelling om opdrachten doen. 'Daar hebben we meer aan dan nu'. Ze zien de Sova-training meer als een tijdsinvulling.

Er wordt niet echt aan de doelen gewerkt tijdens de training. Dit gebeurt alleen bij het onderdeel 'Doelen'. Tijdens de Sova-training zouden de doelen ook behandeld kunnen worden, maar dit ligt er dan wel aan wat voor een doel je hebt.

Er kan ook gekeken worden naar wat je graag wilt leren en wat een grote stap voor je is. En dit inbrengen tijdens de Sova-training, zodat het de week erop besproken kan worden. Er wordt verder weinig actiefs gedaan volgens de jongeren. Het is merendeel zitten en praten. Ze zouden het leuk vinden als er meer actieve dingen gedaan worden. Zo worden er ook geen rollenspellen gedaan, dit gebeurt bij de lessen drama.

Waar wordt de Sova-training gegeven?

De SOVA training wordt in de huiskamer gegeven. Het maakt hen niet uit als er af en toe iemand binnen komt lopen. Het is wel een fijne ruimte om te zitten.

Hoe groot is de groep?

De groep bestaat uit hun drieën. Dit vinden ze groot genoeg. Het werken in groepsverband is erg leuk, je bent dan 'sociaal' bezig. Dit is niet zo wanneer je individueel Sova-training zou krijgen. Mocht er iemand bij de groep instromen zou dit geen probleem zijn, al ligt het er dan wel aan wie erbij komt.

'Het is leuk om met een nieuw persoon kennis te maken, als het maar niet de lessen beïnvloed'.

Hoelang duurt de Sova-training?

De Sova-training duurt drie kwartier tot een uur. De tijd moet helemaal ingevuld worden en hierdoor duurt het soms best lang. Het zou beter zijn als het een half uur tot drie kwartier zou duren. Mocht de training leuk zijn dan kan deze altijd wat langer duren.

Het zou misschien ook fijner zijn om de Sova-training in de middag te geven in plaats van de ochtend. Dan ben je in de middag nog actief bezig.

Wie begeleiden de Sova-training?

Er zijn verschillende begeleiders die bij de SOVA training zijn. Er zit hierbij één vast persoon die bij elke SOVA training aanwezig is. De tweede persoon verschilt vaak. Het maakt de jongeren niet uit wie erbij zit, de afwisseling van de tweede persoon vinden ze geen probleem.

Vervolgens hebben we de ondervraagden vragen gesteld over het onderdeel Vrije tijd en Hobby:

Wat houdt het onderdeel Vrije tijd en Hobby in?

Tijdens het onderdeel Vrije tijd en Hobby moet je zelf gaan doen wat je leuk vindt. Hierbij kunnen de jongeren bijvoorbeeld achter de computer gaan of naar buiten. Je doet wat je zelf wilt maar moet wel eerst overleggen met de begeleiding. Het is meer spel wat er gedaan wordt, er wordt nog weinig aan hobby gedaan.

Bij dit onderdeel werk je ook niet aan het doel. Ze hebben daarbij ook het gevoel dat dit onderdeel doelloos is. Er wordt ook niet aan je doelen gewerkt thuis, vaak krijg je alleen maar huiswerk mee 'drama'.

De jongens spelen veel op de Nintendo Wii. Het meisje doet vrij weinig.

Het is wel zo dat wanneer het mooier weer is, ze sneller naar buiten gaan.

Wanneer ze thuis zijn werkt dat niet echt, omdat ze niet tot weinig vrienden hebben. Dan werkt dat niet. Dit is wel een goed onderwerp om tijdens de module Vrije tijd en Hobby te behandelen.

De jongeren staan niet zo heel positief over een baan zoeken, dan is het geen vrije tijd meer. Het zou wel kunnen maar dan niet zoiets als een krantenwijk. De jongeren willen alle drie dan wel ouder dan 16 zijn.

Verder zijn de spellen die gespeeld worden saai. Het is leuker om bijvoorbeeld naar een skatebaan, klimhal, zwembad of schaatsbaan te gaan. Maar dit kost alleen wel geld dus weten niet goed of dit wel mogelijk is.

De jongeren moeten tijdens dit onderdeel ook minimaal tien minuten een spel doen. Dit vinden ze stom. Tevens vinden ze het ook stom dat wanneer ze zelf mogen bepalen wat ze gaan doen, ze dan iets leuk vinden om te gaan doen, maar dit dan niet van de begeleiding mag. Ze willen hier graag meer vrijheid in.

Ook is het moeilijk om overeenstemming te vinden tussen de jongeren. Zo zouden ze niet snel met zijn allen een activiteit kunnen doen, omdat iedereen vaak wat anders wil doen.

Hoelang duurt dit onderdeel?

Dit onderdeel duurt ongeveer een half uur tot een uur. Dit vinden de jongeren te lang. Het zou niet te lang zijn wanneer er ook leuke activiteiten gedaan worden. Dit onderdeel wordt ook een paar keer in de week gegeven.

Wie begeleiden dit onderdeel?

Er zijn geen vaste begeleiders binnen dit onderdeel. Het ligt eraan wie er dienst heeft. Het valt ze op dat de begeleiding dit onderdeel vaak 'vlekkeloos' willen doen, maar dat dit niet lukt. Wanneer het te druk wordt, worden ze dan ook naar buiten gestuurd.

Er zijn vaak één of twee begeleiders aanwezig, dit zouden er wel wat meer mogen zijn volgens de jongeren.

Ze vinden verder dat de begeleiding vaak vraagt wat ze willen gaan doen, dit vinden ze vervelend. 'Soms stellen ze drie keer dezelfde vraag maar dan in een andere vorm'.

Gesprek medewerker Neptunes

Sova-training

Inhoud

Er wordt gekeken naar wat er speelt bij de jongeren. Er is een vast programma, vaste onderwerpen, als er geen inspiratie is of een onderwerp wat speelt om op in te spelen. De ervaring is dat het vaste programma niet altijd aansluit bij de problematiek van de jongeren.

Werkvormen

De Sova-training wordt gegeven in de woonkamer, dit is een goede ruimte. Er dient wel rekening gehouden te worden, dat er geen meerdere groepen in dezelfde ruimte zijn.

Er wordt gewerkt met bijvoorbeeld het 'Act-it-out'-spel en spellen uit de kast.

Tijdsduur

De tijdsduur, die voor de Sova-training staat, bedraagt 30 tot 45 minuten. Als we eerder klaar zijn, is het ook goed, als er maar goed afgerond wordt, dat is belangrijk.

De ervaring van een groep is, dat het in de ochtend beter werkte, met oog op de concentratie van de groep. De medewerker geeft aan, dat 's middags ook een goed tijdstip zou kunnen zijn, met oog op de voorbereiding van de Sova-training en dat je dan eventueel kunt inspelen op gebeurtenissen eerder die dag in de groep.

Groepsgrootte

De groepsgrootte van de groep tijdens Sova-training bestaat nu uit vier personen. Als de jongeren druk zijn, dan kan de groep opgesplitst worden, in twee groepjes van twee personen. Hierin is er genoeg aandacht voor alle personen in de groep.

Groepsmogelijkheden

Het instromen van nieuwe jongeren kan best bij Sova-training. Met verschillende personen kunnen omgaan is goed.

Bejegening

De bejegening is met name ondersteunend. Hierin wordt gekeken naar wat de jongeren aan kunnen. Ook is structuur belangrijk. Er wordt geprobeerd de jongeren op hun leeftijd aan te spreken en dat de jongeren zelf met voorbeelden kunnen komen tijdens de training.

Personele inzet

De medewerker geeft de personele inzet bij de Sova-training erg wisselt. Ze geeft aan dit liever te geven met een vast persoon, zodat er voort geborduurd kan worden op de vorige trainingen en dat de jongeren m.b.t. de structuur weten wie deze training geeft.

Wat gaat er goed, wat wil je graag verbeterd zien?

De medewerker geeft aan, dat ze denkt dat er meer aandacht moet zijn voor de transfer naar huis. Er kan huiswerk meegegeven worden, maar daar moeten de jongeren zelf ook actie in ondernemen. De stimulatie naar thuis zou kunnen helpen hierin.

Bij autisten is het lastig om zelf de transfer te maken. Misschien moet er meer de link gelegd worden

in Sova-training naar andere sociale situaties om de jongeren bij deze transfer te helpen. De medewerker geeft aan, dat het misschien handig is om het plan voor de Sova-training met ouders door te bespreken, maar dit kan lastig zijn, want het wordt vaak kort van te voren vastgesteld wat er tijdens Sova-training gedaan gaat worden.

Vrije tijd en Hobby

Inhoud

Er is geen vaste structuur. Aan het begin van het jaar is er een planning gemaakt. Als de groep loopt, wordt de structuur minder strak gehanteerd, dan mogen de jongeren meer doen wat ze zelf leuk vinden.

Tijdens dit onderdeel is er ruimte voor veel verschillende activiteiten, bijvoorbeeld: tafeltennis, voetbal, fietsen, skeeleren en creatieve activiteiten op de afdeling.

Werkvormen

Dit programmaonderdeel wordt 'gegeven' op de afdeling, maar ook buiten.

Tijdsduur

Voor dit onderdeel staat een uur tot anderhalf uur. De medewerker geeft aan dit best lang en vaak te vinden in de week. Ze zou graag een uur per week willen besteden met de jongeren hieraan.

Hiermee kom je al een heel eind.

Groepsgrootte

De groepsgrootte bedraagt 4 á 5 jongeren. Met twee begeleiders kan de groep uit maximaal 6 jongeren bestaan en met een begeleider maximaal 4 jongeren.

Groepsmogelijkheden & Bejegening

Als de begeleiding iets belangrijk vinden, dan wordt tijdens het programmaonderdeel hier aandacht aan besteed. De jongeren mogen vaak doen wat ze zelf leuk vinden.

Personele inzet

Dit programmaonderdeel wordt begeleid door twee begeleiders. Eventueel kan het gegeven worden door een begeleider, dit ligt aan wat de jongeren willen doen. Het is handiger en prettiger als er twee begeleiders zijn, bijvoorbeeld bij de uitleg.

Wat gaat er goed, wat wil je graag verbeterd zien?

De medewerker geeft aan graag van de afdeling af te willen, om met de begeleiding te gaan kijken wat de jongere naast de deeltijdbehandeling erbij te kunnen doen, in het kader van Vrije tijd en Hobby. Als de behandeling op de Asterisk stopt, stopt het programmaonderdeel, ook thuis. Ze geeft aan dat ze niet weet of het wel haalbaar is, om met ouders te kijken wat de jongeren zelf wil, omdat er ook medewerking nodig is van de jongere. Ze geeft aan dat ze wil gaan kijken hoe de vrije tijd op andere manieren ingericht kan worden door de jongere, door middel van verschillend aanbod aanbieden hierin, ervaren de jongeren het wat er mogelijk is.

Gesprek medewerker Pluto

Sova-training

Inhoud

Tijdens Sova-training wordt er gewerkt aan de hand van het boek 'Geef me de vijf'. Hierin komen onderwerpen aan bod als: kennismaking, hoe ziet je gezin eruit, hoe stel je jezelf voor, conflictoplossend bezig zijn en hobby's. Dit wordt gebruikt als vaste leidraad, maar de medewerkers zijn vrij om de training zelf in te vullen, dit ligt aan het groepje kinderen.

Werkvormen

De medewerker geeft aan dat hij meer variatie zoekt in het oefenen van de vaardigheden. Sommige kinderen hebben baat bij andere onderwerpen. Sova-training zou op meer op maat aangeboden moeten worden, gericht op de problematiek. Sommige onderwerpen moeten meer geoefend worden en meer herhaald worden.

De kinderen komen vaak niet op wat ze willen leren, kunnen dit niet benoemen, omdat ze er te jong voor zijn. Sommige kinderen kunnen wel aangeven wat ze willen leren, maar dat is zeldzaam. Sova-training wordt gegeven op het kantoor of op de individuele groep of in de huiskamer. Er is een ruimte gebrek om echt apart te gaan zitten.

Tijdsduur

Dit ligt aan hoe het gaat. Meestal duurt het tussen de 15 minuten en een half uur, dit zou ook een mooie tijdsduur zijn.

Groepsgrootte

Er wordt momenteel gewerkt in groepjes van vier kinderen. Dit bevalt goed. De medewerker geeft aan dat hij zich afvraagt of iedereen wel Sova-training nodig heeft. Als kinderen langer in behandeling zijn, krijgen ze Sova-training weer opnieuw, dit ligt dan ook aan het kind. De kinderen starten ook vaak met Sova-training.

Het maximaal aantal kinderen bedraagt vier. De medewerker geeft aan liever met kleinere groepjes te willen werken. Er wordt Sova-training gegeven door een begeleider, met meerdere kinderen kan het chaotisch worden.

Groepsmogelijkheden

Instromen is mogelijk, dit ligt aan het instromende kind, maar ook aan in hoeverre het al bestaande groepje met een onderwerp bezig is. Het kind kan hierdoor al een aantal trainingen missen, als het de start heeft gemist.

Bejegening

Als de begeleider duidelijk is en goed uitlegt, moet het mogelijk kunnen zijn. Als het niet goed gaat, kan de begeleider hierop inspelen.

Personele inzet

De Sova-training wordt alleen gegeven, het mooiste zou zijn om dit met twee begeleiders gegeven. Hierdoor kunnen de begeleiders elkaar sneller aanvullen en met nieuwere ideeën werken. Dit is alleen niet haalbaar, want er wordt al met twee begeleiders op de gehele groep gestaan.

Wat gaat er goed, wat wil je graag verbeterd zien?

Bij de Sova-training wordt er praktische vaardigheden, zoals de ADL gemist. Er is al een terugkoppeling naar ouders, maar de Sova-training zou meer geïntegreerd moeten worden naar thuis. De Sova-training zou benoemd moeten worden in het mapje van het kind, waar het kind mee bezig is geweest, dat ouders hiervan af weten.

Vrije tijd en Hobby (hoe zou dit eruit moeten zien?)

Inhoud

Hierin zouden de regels van het samenspelen aan bod kunnen komen. Hierbij is te denken aan: gevarieerd spelen, alleen spelen en omgaan met wat de begeleiding wil (doen wat je zelf niet wilt). Hierbij wordt er gewerkt met afspraken maken.

Werkvormen

In de huismaker, aangezien er geen andere ruimte beschikbaar is en de begeleiding erbij moet zijn. Naar buiten gaan is ook mogelijk, hier mogen twee kinderen tegelijkertijd zijn.

Tijdsduur

De tijdsduur zou ongeveer 30 minuten moeten bedragen. Momenten hiervoor kunnen de tijden na de lunch zijn en tijdens de inloop ('s morgens). Dit zijn drukke en onduidelijke momenten, dus niet langer dan deze tijd.

Groepsgrootte & Groepsmogelijkheden

De huiskamer is ingedeeld in aparte hoeken, hierbij is het de bedoeling dat de kinderen per hoek niet meer dan met zijn tweeën of alleen tegelijkertijd zijn. Als er meer dan twee kinderen zijn, dan moet er begeleiding bij zijn.

Bejegening

Het maken van korte afspraken is belangrijk.

Personele inzet

Indien mogelijk, twee begeleiding.

Gesprek met medewerker Pluto

Sova-training

Doelstelling

Het doel van Sova-training is, om de kinderen steviger te maken, weerbaarder te zijn.

Inhoud

Er wordt gekeken naar wat haalbaar is voor de kinderen. Het generaliseren is moeilijk voor de kinderen. In de groep is het mogelijk om meteen in te spelen op situaties, die op dat moment spelen. Als er niets is wat speelt, om op in te spelen, dan wordt er gewerkt aan de hand van het boek 'Geef me de vijf'.

Werkvormen

'De muziekkamer', het aparte kantoor, is een kamer waar de kinderen vaak komen, hier kan Sova-training worden gegeven.

Buiten het programmaonderdeel wordt er veel met Sova-training gedaan, bijvoorbeeld bij de lunch om iets vragen.

Tijdsduur

Dit bedraagt ongeveer 20 tot 30 minuten. Dit hangt af van hoe lang het leuk is en verschilt per groep.

Groepsgrootte

De groepsgrootte is 3 á 4 kinderen. Hierbij wordt gekeken wie goed bij elkaar past en wie wat van elkaar kan leren. Meer dan vijf kinderen is te groot.

Groepsmogelijkheden

Zolang een kind in het groepje zit, dat Sova-training krijgt, volgt dit kind het. Herhalen is niets mis mee.

Er kunnen nieuwe kinderen instromen tijdens Sova-training, dan gaat de rest van het groepje op herhaling. Er wordt hierbij gekeken hoe het gaat, als het niets is kan Sova-training individueel aangeboden worden aan dit kind.

Bejegening

Het is belangrijk om te luisteren wat in de kinderen omgaat en hoe je als groepsbegeleider ermee om gaat. Ook dat de kinderen weten dat er naar hun geluisterd wordt en dat de kinderen nadenken over hun sociale vaardigheden. De kinderen kunnen van elkaar leren.

Personele inzet

Sova-training wordt alleen gegeven, dit is prima zo.

Vrije tijd en Hobby (hoe zou dit eruit moeten zien?)

Inhoud

Tijdens het vakantieprogramma komt dit met name aan bod. Dan mogen de kinderen dingen van thuis meenemen. Dit zou De medewerker meer willen zien, dat de kinderen dingen meenemen van

thuis en wat erover vertellen. Dit zou meer aangeboden mogen worden in de groep die bijna naar thuis terug gaat. Ze zou dit programmaonderdeel in het programma willen laten opnemen.

Werkvormen

Op onderzoek gaan naar wat de kinderen thuis hebben, dus inventariseren en mee laten nemen. Dit gaan ordenen, wat wil het kind? Dit met ouders gaan bespreken en nieuwe dingen uitproberen. Met de ouders gaan bespreken wat ze momenteel doen (in kader van dit onderdeel) met het kind.

Tijdsduur

De tijdsduur zou 45 minuten moeten bedragen.

Groepsgrootte

De groepsgrootte zou 3 á 4 kinderen moeten bedragen, per groepje dus.

Groepsmogelijkheden

Per kind kijken wat ze nodig hebben. Het stopt als de begeleiding merkt, dat het niet haalbaar is. Het stopt als het kind op het niveau is van het meest haalbare.

Personele inzet

Twee groepsbegeleiders, indien mogelijk.

Bejegening

De vrije tijd en hobby('s) van het kind, is erg eenzijdig, voornamelijk gericht op een ding. Het is belangrijk om te stimuleren dat er meer is, dat ze er gelukkiger van worden om ook andere dingen te doen. Ze hebben hier hulp bij nodig en blijven dit nodig hebben.

Hoofdstuk 4

Bijlage 5. Vragenlijsten

Interview Asterisk*.

Inleiding:

Toelichten wat houdt ons project in.

Wat willen we hiermee bereiken.

Algemeen

- Wat is Asterisk*?
Open of gesloten groep?
Missie en visie.
- Wie zijn er werkzaam binnen deze instelling?
- Wat is de doelgroep van deze instelling?
Sekse, leeftijd en problematiek etc.
- Is de doelgroep ergens op ingedeeld?
Op groepen of individueel.
- Zo ja, waarom deze indeling?
- Wat is de methodiek die binnen deze instelling gehanteerd wordt?
- In welk milieu wordt er gewerkt met de jongeren?
- Wat is het programma-aanbod?

Sova-training, Vrije tijd en Hobby:

- Wat is de visie/methode achter deze vorm van het programma-aanbod?
- Hoe zijn jullie tot deze manier van werken gekomen, waren er eerst nog andere vormen/methodieken waarmee gewerkt werd?
- Voor wie zijn deze trainingen specifiek bedoeld?
- Wat is de grootte van zo'n groep?
- Wie begeleiden de cliënten (kinderen/jongeren)?
- Zijn er speciale therapeuten/beroepsoefenaars voor de onderdelen Sova-training, Vrije tijd en Hobby?
- Hoelang duurt zo'n reeks bijeenkomsten van een dergelijke training?
Indien er niet gewerkt wordt met een reeks bijeenkomsten, waarom is er dan gekozen voor deze vorm?
Hoelang duren deze bijeenkomsten?
- Hoe worden deze trainingen voorbereid?
- Is er een vast programma opgezet?
- Waar wordt precies naar gekeken tijdens deze eerdergenoemde trainingen?
- Op welke punten dient specifiek gelet te worden tijdens het begeleiden van deze trainingen?
- Hoe is de houding en rol van de hulpverlener bij deze trainingen/modules en ten opzichte van de cliënten?

Waar moet hierbij op gelet worden?

Wat is hierbij belangrijk?

Wat is de link naar cliëntgerichtheid, is deze er?

- Wordt er cliëntgericht gewerkt binnen de instelling? En zo ja, wat wordt hier specifiek onder verstaan?
- Wordt er cliëntgericht gewerkt tijdens de Sova-training en de module Vrije tijd en Hobby? En hoe komt dit tot uitwerking?
Neemt iedere cliënt deel aan de training en modules (verplicht) of is hierbij gekeken naar het behandelplan/hulpvraag?
- Wordt er ook gewerkt aan de training Vrije tijd en Hobby? Op welke manier?

Interview overige instellingen

Inleiding:

Toelichten wat houdt ons project in.

Wat willen we hiermee bereiken.

Algemeen

- Wat is de instelling?
Open of gesloten groep?
Missie en visie.
- Wie zijn er werkzaam binnen deze instelling?
- Wat is de doelgroep van deze instelling?
Sekse, leeftijd en problematiek etc.
- Is de doelgroep ergens op ingedeeld?
Op groepen of individueel.
- Zo ja, waarom deze indeling?
- Wat is de methodiek die binnen deze instelling gehanteerd wordt?
- In welk milieu wordt er gewerkt met de jongeren?
- Wat is het programma-aanbod?

Sova-training, Vrije tijd en Hobby:

- Wat is de visie/methode achter deze vorm van het programma-aanbod?
- Hoe zijn jullie tot deze manier van werken gekomen, waren er eerst nog andere vormen/methodieken waarmee gewerkt werd?
- Voor wie zijn deze trainingen specifiek bedoeld?
- Wat is de grootte van zo'n groep?
- Wie begeleiden de cliënten (kinderen/jongeren)?
- Zijn er speciale therapeuten/beroepsoefenaars voor de onderdelen Sova-training, Vrije tijd en Hobby?
- Hoelang duurt zo'n reeks bijeenkomsten van een dergelijke training?
Indien er niet gewerkt wordt met een reeks bijeenkomsten, waarom is er dan gekozen voor deze vorm?
Hoelang duren deze bijeenkomsten?
- Hoe worden deze trainingen voorbereid?
- Is er een vast programma opgezet?
- Waar wordt precies naar gekeken tijdens deze eerdergenoemde trainingen?
- Op welke punten dient specifiek gelet te worden tijdens het begeleiden van deze trainingen?
- Hoe is de houding en rol van de hulpverlener bij deze trainingen/modules en ten opzichte van de cliënten?
Waar moet hierbij op gelet worden?
Wat is hierbij belangrijk?
Wat is de link naar cliëntgerichtheid, is deze er?
- Wordt er cliëntgericht gewerkt binnen de instelling? En zo ja, wat wordt hier specifiek onder verstaan?

- Wordt er cliëntgericht gewerkt tijdens de Sova-training en de module Vrije tijd en Hobby? En hoe komt dit tot uitwerking?
Neemt iedere cliënt deel aan de training en modules (verplicht) of is hierbij gekeken naar het behandelplan/hulpvraag?
- Wordt er ook gewerkt aan de training Vrije tijd en Hobby? Op welke manier?

Overige vragen:

- Heeft Sova-training nut, zodat de kinderen en jongeren er over een langere termijn (bijv. over 10 jaar) er baat bij hebben gehad in hun sociale ontwikkeling?
- Is er sprake van een vorm van huiswerk voor kinderen/jongeren m.b.t. het programmaonderdeel?
- Is er sprake van ouderbegeleiding? Zo ja, op welke manier is deze vorm gegeven?